

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

MÜLTECİ EMEĞİNİN TÜRKİYE İŞGÜCÜ PİYASALARINDAKİ GÖRÜNÜMÜ VE ETKİLERİ

THE APPEARANCE AND EFFECTS OF REFUGEE LABOR ON TURKISH LABOR MARKETS

Yrd. Doç. Dr. Hasan Hüseyin AYGÜL¹

ÖZ

Toplumsal yaşamın çoklu alanlarına ve katmanlarına sirayet eden ve küresel bir problem haline gelen ulusötesi göç hareketliliği, kapsam ve boyutlarıyla ülkeleri işbirlikleri geliştirmeye ve örgütlenme temelinde buluşmaya zorlamaktadır. Türkiye, küresel ve bölgesel krizlerin türbülansında ve ulusötesi göç hareketliliğinin merkezinde yer alan kritik bir coğrafyadadır. Özellikle geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin ülke içindeki nüfusu ve coğrafi dağılımı; eğitim, sağlık, güvenlik, barınma gibi çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda yapılan yardımların hacmi; toplumsal etkileşimler, işbirlikleri ve uyum sorunları gibi pek çok düzlemde ele alınması gereken toplumsal ve ekonomik problemler bulunmaktadır. Bu hususlardan biri de neo-liberal esneklik politikalarının ve nihayetinde küresel rekabetin bir sonucu olarak, işgücü piyasalarının ihtiyaç duyduğu ucuz ve güvencesiz emek ihtiyacının mülteci işgücü ile giderilmesidir. Çalışma kapsamında mültecilerin, Türkiye işgücü piyasasındaki istihdam alanları ve koşulları ele alınmıştır. Ayrıca mültecilerin, Türkiye ekonomisi açısından bir tehdit mi yoksa fırsat mı olduğu çeşitli ekonomik göstergeler üzerinden tartışılmıştır. Sonuç olarak esnek, ucuz ve güvencesiz bir görünüme sahip olan mülteci emeğinin, yerli işgücünün istihdam ilişkilerini etkilediğini; ancak Türkiye açısından ekonomik büyümenin önünü açabilecek bir anahtar da olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Mülteci, İşgücü, İstihdam.

JEL Sınıflandırma Kodları: F22, J15, J21, J61.

ABSTRACT

Considering its scope and dimensions transnational movement of migration that spreads into multiple areas and layers of social life and evolves into a global issue, compels countries to develop cooperation and to get together on the basis of organizational structure. Turkey is located on a critical geography as being in the midst of global and regional turbulence and in the center of transnational movement of migration. There are many social and economic problems to be addressed through a multidimensional approach particularly pertaining to the population of the Syrians living domestically with temporary protection status and its geographical distribution; the volume of the aids supposed to cover their various kinds of needs such as education, healthcare, security and accommodation; social interactions, cooperation and integration. One of them – as a consequence of the neo-liberal flexibility policies and global competition in the end – is related to the elimination of the need for cheap and unsecured workforce that are required by the labor market through the refugee labor. Within the scope of the study, the employment areas and conditions of refugees in the Turkish labor market are addressed. Furthermore, whether the refugees pose threat or opportunity for the Turkish economy is also discussed by means of various economic indicators. To sum up, it is determined that the refugee labor that arises as flexible, cheap and unsecured has

¹ Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, hasanhuseyinaygul@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0701-5067>

affected employment relations of the domestic workforce, yet exhibits itself as a key figure which can also pave the way for an economic growth in Turkey.

Keywords: Migration, Refugee, Labor Force, Employment.

JEL Classification Codes: F22, J15, J21, J61.

1. GİRİŞ

Türkiye’de, geçici koruma statüsüne sahip olan Suriyelilerin yanı sıra sayıları 300 binin üzerinde olan, Afrika ve Asya ülkelerinden gelen mülteciler de bulunmaktadır. İnsani bir durumun toplumsal ve ekonomik etkileri üzerine konuşmak kimileri için anlamlı olmayabilir; ancak küresel bir problem olmasının yanı sıra toplumsal yaşamın çoklu alanlarına ve katmanlarına olan etkisi nedeniyle de ulusötesi göç hareketliliği, ülkelerin gerek yerel ve ulusal gerekse bölgesel ve uluslararası ölçekte işbirlikleri geliştirmeye ve örgütlenme temelinde buluşmaya ayrıca stratejiler ve politikalar üretmeye zorlamaktadır. Türkiye’deki mülteci nüfusunun büyüklüğü; eğitim, sağlık, barınma gibi çeşitli kamusal sosyal hizmetler açısından yarattığı ekonomik külfet; mültecilerin bölgesel yoğunlaşmaları nedeniyle ulusal güvenlik açısından taşımış olduğu riskler; ayrıca yerleşik hale gelmeleri ve toplumsal etkileşimlerin artması nedeniyle yaşanan uyum problemleri gibi pek çok eksenle ele alınması gereken hususlar bulunmaktadır. Bu alanlardan biri de mültecilerin Türkiye ekonomisine ve özelde işgücü piyasalarına olan etkileridir. Ucuz ve güvencesiz emeğin başlıca aktörlerinden olan mülteciler, mevcut istihdam ilişkilerinin de dönüşmesine neden olmaktadır.

Suriye İç Savaşı’nda altı yıl geride kalmış olmasına rağmen çatışmalar gün geçtikçe şiddetlenmektedir. Irak, Ürdün, Lübnan ve Türkiye başta olmak üzere bölge ekonomileri de bu süreçten derin bir şekilde etkilenmektedir. Beşeri sermayenin azalması, fiziki altyapının zarar görmesi, üretimin ve ticaretin kesintiye uğraması gibi savaşın yıkıcı etkilerini yaşayan Suriye, aynı zamanda bölge ekonomilerini de belirsizliğe, güvensizliğe ve istikrarsızlığa doğru sürüklemektedir. Suriyeli göçmenlerin çevre ülkeler tarafından kabul edilmesi de göç alan ülkelerde eğitim, sağlık gibi kamu hizmetlerinde aşırı bir yüklenmeye, konut ve gayrimenkul talebinde artışa ve fiyatların yükselmesine, kayıt dışı sektörün büyümesine vb. neden olmaktadır (ILO, 2016: 45).

Çalışma kapsamında öncelikle Türkiye’deki mültecilerin olgusal özellikleri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Akabinde mültecilerin Türkiye’deki istihdam alanları ve koşullarıyla ilgili olarak saha verilerine dayanan çeşitli çalışmalardan elde edilen bilgiler derlenmiştir. Çalışmanın son kısmında ise mültecilerin Türkiye ekonomisi açısından bir tehdit mi yoksa fırsat mı olduğu, Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) veri setlerinden yararlanılarak ekonomik göstergeler üzerinden analiz edilmiştir.

2. TÜRKİYE’DEKİ MÜLTECİLERİN OLGUSAL ÖZELLİKLERİ

Türkiye, uluslararası göç hareketliliğinin merkezinde yer alan kaynak, hedef ve transit bir ülkedir. 1950-1970 yılları arasında “işçi göçü” ile göç veren ülke konumundan çıkarak dünyanın en büyük mülteci nüfusuna sahip ülke durumuna dönüşmüştür. Söz konusu sürecin oluşmasına kaynaklık eden sebepler ve oluşan göç dalgaları şu şekilde sıralanabilir:

- Asya ülkeleri olan Irak, İran, Afganistan, Pakistan, Bangladeş, Myanmar, ayrıca Afrika ülkeleri olan Somali, Sudan, Eritre, Nijerya gibi siyasal ve ekonomik istikrarsızlık, çatışma, savaş, yoksulluk vb. koşullar sonucu, yaşamsal varlığını sürdürmek amacıyla ülkelerinden ayrılan kişileri kapsayan göç dalgalarıdır. Her iki göç dalgası da (Doğu-Batı, Güney-Kuzey) Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ya da Avrupa ülkelerine gitme amacını taşıyan, bu nedenle Türkiye’yi bir geçiş/transit ülke olarak gören kişilerden oluşmaktadır.
- Diğer göç hareketliliği ise Türkiye’nin güçlü bir ekonomik yapıya sahip olmasından dolayı “bavul ticareti” yapan; ayrıca çalışma izni alarak ya da ülkeye yasadışı/kaçak yollarla giren özellikle Doğu Bloku ülkeleri olan Moldova, Ukrayna, Romanya, Gürcistan gibi ülkelere gelen, Türkiye’yi hedef ülke olarak gören kişilerin oluşturduğu göç dalgasıdır. Söz konusu göç dalgası aynı zamanda Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan gibi Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nden gelen göçmen işçileri de kapsamaktadır.
- Küreselleşme süreci ile birlikte oluşan uluslararası bütünleşme süreci aynı zamanda bireylere ve gruplara iletişim ve seyahat özgürlüğü sağlamıştır. Ülkeler arasındaki mesafeler kısalmış ve çizilen yapay sınırlar

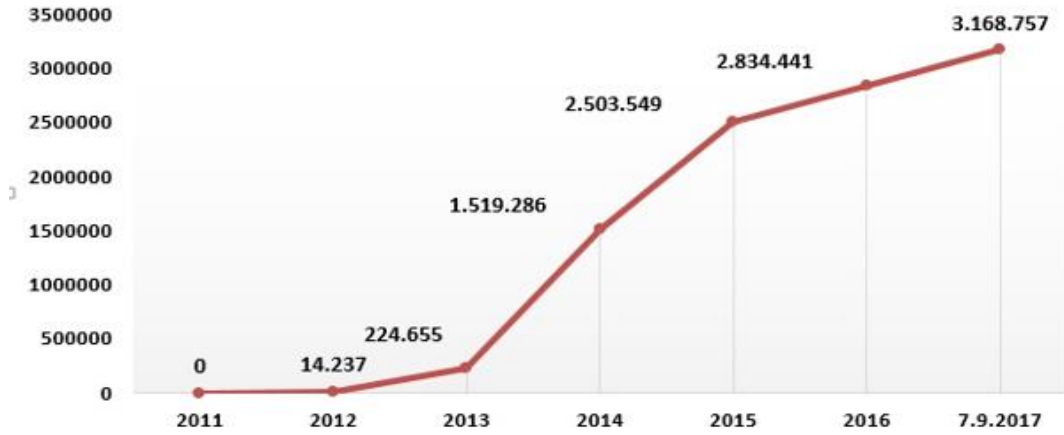
belirsiz bir hale gelmiştir. Nihayetinde bu göç dalgası diğerlerine göre sayısal olarak bir anlam ifade etmese de, Çin Halk Cumhuriyeti'nden Amerika Birleşik Devletleri'ne, Rusya Federasyonu'na kadar çeşitli ülkelerden Türkiye'ye gelen kişileri kapsamaktadır.

- Geçici koruma kapsamında bulunan ve Suriye İç Savaşı neticesinde kitlesel olarak göç eden Suriyeliler ise söz konusu göç dalgalarından bir diğerini oluşturmaktadır.²

Kapitalizmin, sömürgeciliğin ve emperyalizmin söz konusu göç dalgalarının oluşmasında belirleyici bir güç olduğu ifade edilmektedir. Örneğin küresel rekabetin varlığı ve esnek işgücü politikalarının izlenmesinin bir sonucu olarak gelişmemiş (periferi) bölgelerden, gelişmiş (merkez) bölgelere doğru bir göç hareketliliği bulunmaktadır. Diğer yandan ulusötesi göç hareketliliğinin tek yönlü olarak gerçekleştiğine dair söylemler zayıflamaktadır. Güney-Kuzey ve Doğu-Batı ekseninde gerçekleşen göç hareketliliğinin yanı sıra ülke sınırları içinde hareket eden milyonlarca insan da bulunmaktadır.

Uluslararası Göç Örgütü'nün (International Organization for Migration) raporuna göre (Migrant Presence Monitoring Situation Report May 2017), 2016 yılı itibarıyla Türkiye'de "şartlı mülteci" ya da "ikincil koruma" statüsünde yer alan 133 bin 632 Iraklı, 128 bin 931 Afganlı, 32 bin 80 İranlı, 3 bin 598 Somalili ve 8 bin 550 diğer ülkelerden gelen toplam 306 bin 791 kişi bulunmaktadır. Sığınma talebinde bulunan bu göçmenler, üçüncü bir ülkeye yerleştirilinceye kadar ikamet edeceği "uydu kentlere" gönderilmektedir. Türkiye'de 62 uydu kent bulunmaktadır (Emniyet Genel Müdürlüğü, İltica ve Göç İşlemleri). Sığınma prosedürü süresinin uzun olması; ayrıca temel ihtiyaçlarını karşılama noktasında yeterli toplumsal ve ekonomik kaynaklardan yoksun olmaları nedeniyle sığınmacıların geçimlerini sağlamak için çeşitli istihdam alanlarına katıldıkları gözlenmektedir. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün istatistiki verilerine göre geçici koruma kapsamında ise 3.168.757 Suriyeli göçmen vardır. Türkiye'deki toplam mülteci sayısı 3,5 milyonun üzerindedir.

Grafik 1. Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler

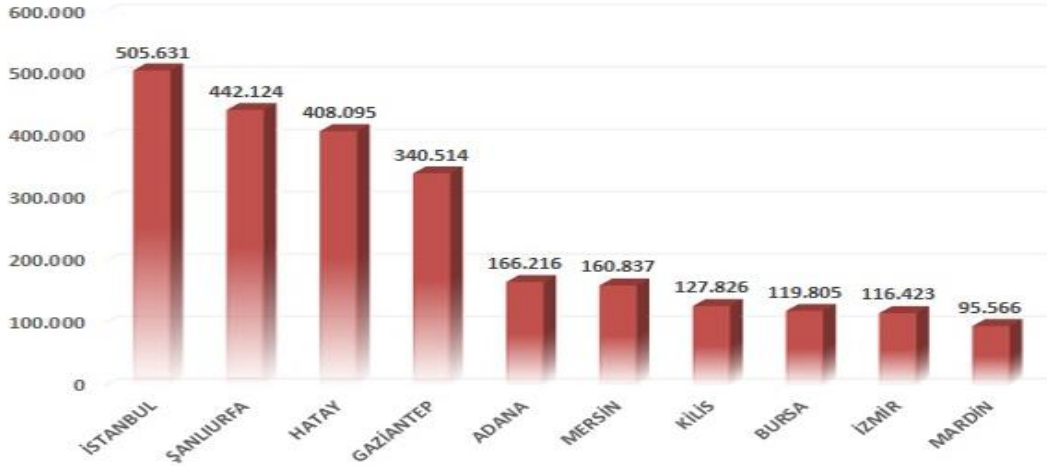

Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (www.goc.gov.tr)

² Türkiye, 1951 Cenevre Konvansiyonu'na (Mültecilerin Hukuki Duruma Dair Sözleşme, 1967 tarihli protokol değişikliği ile) taraf bir ülkedir. Bu nedenle ancak Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle sığınma ve korunma isteğinde bulunan kişilere mülteci statüsü verilmektedir. Sözleşmenin ilgili maddelerinde yer alan "coğrafi kısıtlama" ve "geri gönderilmeme" ilkelerinin ortaya çıkardığı belirsizlik ve Suriye İç Savaşı neticesinde kitlesel göçlerin başlaması sonucu, Türkiye ilgili mevzuatta değişikliğe giderek 6548 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nu 2014 yılı itibarıyla yürürlüğe sokmuştur. Uluslararası koruma kapsamında; mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma ve geçici koruma statüleri belirlenmiştir. Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle, Türkiye'ye sığınan ve korunma isteğinde bulunan yabancılara mülteci statüsü; Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle, üçüncü ülkelere iltica etmek üzere Türkiye'den uluslararası koruma talebinde bulunan yabancılara "şartlı mülteci" statüsü; mülteci veya şartlı mülteci olarak nitelendirilemeyen ancak ülkesine veya ikamet ülkesine geri gönderildiğinde ölüm cezası, işkence, onur kırıcı ceza vb. maruz kalacak olan, şiddet olaylarının olduğu bu nedenle de ülkesinin korunmasından yararlanamayan ya da yararlanmak istemeyen yabancı ya da vatansız kişilere "ikincil koruma" statüsü; benzer şekilde ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, geri dönemeyen acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırı geçerek Türkiye'ye gelen kişilere, ayrıca bireysel olarak uluslararası koruma statüsü belirleme işlemi yapılamayan yabancılara "geçici koruma" statüsü verilmektedir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Uluslararası Koruma Çeşitleri, 2017). Çalışma boyunca mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma veya geçici koruma statüsü kapsamında yer alan bütün göçmen gruplar mülteci olarak ifade edilecektir.

Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin 234 bin 315'i "geçici barınma merkezlerinde", geri kalanları ise Türkiye'nin çeşitli illerine dağılmış durumdadır. Buna göre İstanbul'da 505 bin 631, Şanlıurfa'da 442 bin 124, Hatay'da 408 bin 95, Gaziantep'te 340 bin 514 Suriyeli mülteci bulunmaktadır. Suriyeli mültecilerin Türkiye'nin güney bölgesindeki demografiyi büyük ölçüde dönüştürdüğü görülmektedir. Örneğin Kilis'teki 127 bin 826 Suriyelinin il nüfusu içindeki oranı %97,52'dir. Diğer yandan bu oran Hatay'da %25,94, Şanlıurfa'da %22,66, Gaziantep'te ise %17,21'dir. Bütün bunlara karşın "bire bir formülü" kapsamında Türkiye'den çıkış yapan Suriyeli mülteci sayısı yalnızca 8 bin 698'dir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2017).

Grafik 2. Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin İlk 10 İle Göre Dağılımı

Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (www.goc.gov.tr)

Suriyeli mültecilerin 1.697.976'sı erkek, 1.470.781'i ise kadındır. Genç nüfus olarak ifade edebileceğimiz 15-24 yaş aralığında bulunan 739 bin 592 kişidir ki bu, Türkiye'de bulunan Suriyelilerin %23'üne karşılık gelmektedir. Dikkati çeken bir diğer husus 900 binin üzerindeki Suriyeli çocuğun okul çağında olmasına rağmen bunlardan ancak 500 bin kadarının okula gitmesidir (Millî Eğitim Bakanı İsmet Yılmaz'ın yapmış olduğu açıklamaya göre bakanlığa bağlı okullarda öğrenim gören Suriyeli öğrenci sayısı 169 bin 10, geçici eğitim merkezlerinde öğrenim gören Suriyeli öğrenci sayısı ise 294 bin 112'dir. Hürriyet Gazetesi, 31 Mayıs 2017).

Tablo 1. Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin Cinsiyet ve Yaş Dağılımı

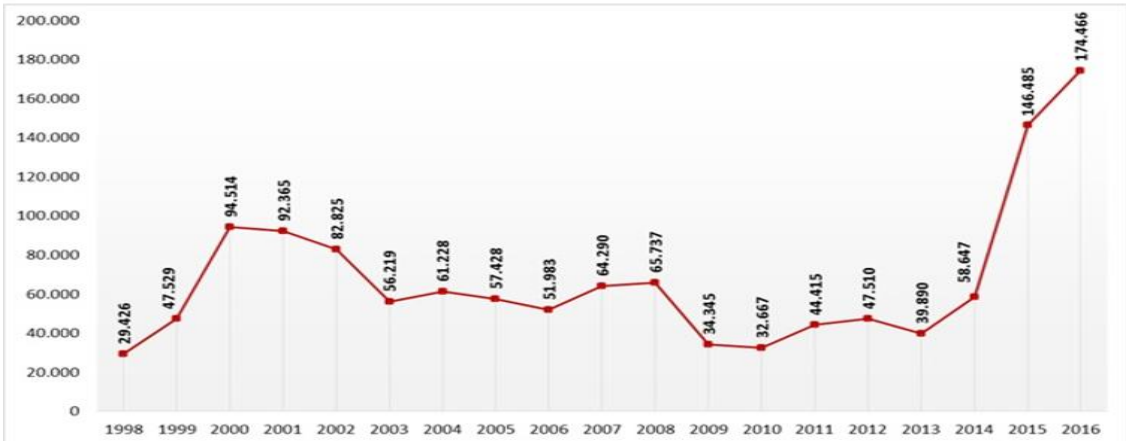
YAŞ	ERKEK	KADIN	TOPLAM
TOPLAM	1.697.976	1.470.781	3.168.757
0-4	210.369	195.906	406.275
5-9	229.943	216.588	446.531
10-14	174.781	160.655	335.436
15-18	148.012	123.318	271.330
19-24	266.566	201.696	468.262
25-29	173.118	133.754	306.872
30-34	144.046	112.650	256.696
35-39	101.461	83.825	185.286
40-44	71.170	66.501	137.671
45-49	55.021	50.631	105.652
50-54	43.907	42.212	86.119
55-59	29.563	29.435	58.998
60-64	20.481	20.963	41.444
65-69	13.582	13.972	27.554
70-74	7.248	8.046	15.294
75-79	4.483	5.346	9.829
80-84	2.357	2.978	5.335
85-89	1.276	1.562	2.838
90+	592	743	1.335

Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (www.goc.gov.tr)

Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı önemli problemlerden bir diğeri düzensiz/yasadışı göç sürecidir. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre 2016 yılında ülkeye yasadışı yollarla giren ve yakalanan göçmen sayısı 174,466 kişidir. "Tekne insanı" (Caldwell, 2011:83) olarak ifade edilen, ülkeye yasadışı yollarla girerek Batı

ülkelerine iltica etmek isteyen bu mülteciler, çeşitli ülkeleri geçiş/transit olarak kullanmaktadır. Diğer yandan bu süreç söz konusu transit ülke için insan ticareti ve göçmen kaçakçılığı ile mücadeleyi gerekli kılmaktadır. Türkiye'nin Ege ve Akdeniz kıyıları üzerinden Avrupa ülkelerine ulaşmak isteyen mülteciler; şişme bot, kayık veya tekne vasıtasıyla Yunanistan'a ulaşmak istemektedirler. Türk Kızılayı Göç ve Mülteci Hizmetler Müdürlüğü'nün (2017) verilerine göre Türkiye'de son iki yılda (2015-2016) gerçekleştirilen operasyonlar sonucunda yaklaşık olarak 206 bin yasadışı göçmen kurtarılmış ve 5 binden fazla göçmen kaçakçısı da yakalanmıştır. Bu durum bize Akdeniz'in, küresel ve bölgesel krizlerin türbülansında ve ulusötesi göç hareketliliğinin merkezinde yer alan bir coğrafya olduğunu göstermektedir.

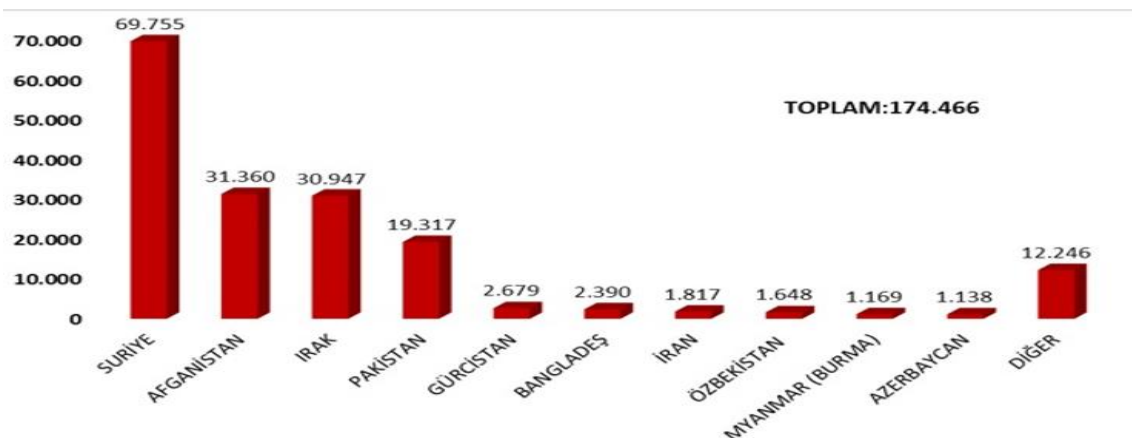
Grafik 3. Yıllara Göre Yakalanan Düzensiz Göçmen Sayısı

Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (www.goc.gov.tr)

Düzensiz/yasadışı göçmenlerin uyruklarına bakıldığında iki nokta dikkati çekmektedir: Birincisi savaşın ortaya çıkarmış olduğu göç hareketliliği, ikincisi ise Müslüman ülkelerin Hıristiyan Batı'ya taşınma isteğidir. 2001 yılında Afganistan'a, 2003 yılında Irak'a ve 2011 yılında Suriye'ye yönelik gerçekleşen Amerikan müdahaleleri ve akabinde ortaya çıkan iç savaş koşulları yüz binlerce insanı yerinden etmiş ve etmeye de devam etmektedir. Siyasal ve ekonomik istikrarsızlığa ek olarak çatışma ve savaş koşulları, terörizm, yolsuzluk vb. faktörler, bireyleri refah ve özgürlük koşullarına, bir başka deyişle Avrupa ülkelerine, Amerika Birleşik Devletleri'ne ve Kanada'ya doğru çekmektedir. IOM'un (International Organization for Migration) "Göçmen Mevcudiyet Tespiti Projesi" kapsamında gerçekleştirilen DTM Akım İzleme Anketi sonuçlarına göre katılımcıların (mültecilerin) hedef ülke olarak belirttikleri ülkeler şu şekildedir: %40 Türkiye, %16 Kanada, %9 ABD, %7 Almanya, %4 Avrupa, %15 Bilmiyor, %9 Diğer. Aynı çalışmada katılımcılara menşe veya mutlak ikamet ülkelerine dönme isteklerine yönelik soru da yöneltilmiştir. Buna göre katılımcıların %98,3'ü ülkelerine geri dönüş konusunda isteksiz olduklarını belirtirken sadece %1,7'si dönmeye niyetli olduklarını ifade etmiştir (2017: 10, 15).

Grafik 4. 2016 Yılında Yakalanan Düzensiz Göçmenler

Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (www.goc.gov.tr)

Türkiye ile Avrupa Birliği arasında imzalanan “Geri Kabul Anlaşması ve Vize Serbestisi”nin tüm hükümleri 1 Haziran 2016 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Anlaşma gereğince geçici koruma kapsamında Yunanistan adalarından geri alınan bir Suriye uyruklu göçmen karşılığında, Türkiye’deki bir Suriye uyruklu göçmen, üye devletlere yeniden yerleştirilmektedir. Nihayetinde yasadışı geçişlerin önlenmesine yönelik alınan güvenlik tedbirleri düzensiz göç faaliyetlerini önemli ölçüde azaltmıştır. Sürecin Türkiye açısından olumlu-olumsuz yönleri tartışılmaktadır; ancak 2016 yılında hayatını kaybeden düzensiz göçmenlerin sayısı 2015 yılına göre %29 oranında azalmıştır (Türkiye Göç Raporu, 2016: 59, 62).

Mültecilerin olgusal kimliği ile ilgili veriler madalyonun bir yüzünü göstermektedir. Üstelik görünen yüz net değildir. Örneğin mültecilerin ne kadarının engelli olduğu, istihdamdaki mültecilerin oranı, bakıma muhtaç mülteci sayısı veya suça karışmış mültecilerin durumları hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Buna ek olarak eğitim, sağlık, barınma gibi temel ihtiyaç alanlarında mültecilerin karşılamış oldukları problemler ve mültecilerin bu kurumlara olan etkilerini saptayabilmek açısından da benzer bir bilgi eksikliği söz konusudur.

3. TÜRKİYE’DEKİ MÜLTECİLERİN İSTİHDAM ALANLARI

IOM’un “Göçmen Mevcudiyet Tespiti Projesi” kapsamında gerçekleştirilen DTM Akım İzleme Anketi sonuçlarına göre mültecilerin %33’ü ortaokul, %24’ü ilkokul, %16’sı yükseköğretim, %10’u lise, %1’i lisansüstü, %16’sı hiçbir örgün eğitim almamıştır. Diğer yandan katılımcıların %50’si menşe ülkelerinde ve/veya mutad mesken ülkelerinde bir yerde çalıştıklarını ya da serbest meslek sahibi olduklarını belirtirken, %36’sı işsiz, %13’ü öğrenci, %1’i ise emekli olduklarını belirtmiştir (2017: 5, 6). Mültecilerin eğitim düzeylerine ve mesleki statülerine ilişkin bu veri, mülteci emeğinin niteliğini göstermektedir. Beşeri sermaye eksiklikleri, kimlik belgelerinin tanınmaması, yetersiz dil becerileri, etnik ve ırk ayrımcılığına dair engellere ek olarak emek piyasasındaki kültürel uygulamalar da mültecilerin istihdam alanlarını daraltmaktadır. Bu bakımdan mülteciler genellikle (göç) alıcı ülkelerin emek piyasalarında dezavantajlıdır (Bauder, 2005: 81). Mültecilerin istihdam alanlarına yönelik olarak gerçekleştirilen çeşitli çalışmaların tespit etmiş olduğu ortak hususlar şu şekildedir:

- Mültecilerin yaşadıkları illerdeki işgücü piyasalarına girişleri, illerin ekonomik durumlarına, bir diğer deyişle yörenin ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Örneğin Mersin ve Gaziantep illerinde ticaret ve sanayi sektörlerinde çalışan mülteciler, Adana ve Hatay’da mevsimlik tarım işçiliği yapmaktadır (ORSAM, 2015; Lordoğlu ve Aslan, 2016: 792; Kaygısız, 2017: 3). İstanbul, İzmir, Bursa gibi Türkiye’nin metropol kentlerinde ikamet eden mültecilerse enformel sektörlerin değişmez aktörü konumundadır. Küçük ölçekli işletmelerde ne iş verilirse yapan kişiler ile kendi hesabına çalışan gündelikçi mülteciler bu kapsamda ele alınabilir. Gecekondu yerleşim birimlerine ve/veya şehir sokaklarına yayılan istihdam alanları ile mülteciler; seyyar satıcı, boyacı, simitçi, baloncu vs. olarak da kendilerine istihdam yaratabilmektedir. Kırsal ve kentsel mekânlara bağlı olarak da mülteci istihdamı çeşitlilik göstermektedir. Kırsal yerleşim yerlerinde çiftlik işçisi, çoban, bekçi, tarım işçisi olarak çalışan mülteciler bulunmaktadır. Mevsimlik tarım işçiliği örneğinde olduğu gibi mülteciler coğrafi hareketliliği ortaya çıkarmakta fındık, elma, pamuk, kiraz gibi tarımsal ürünlerin toplanma zamanlarında söz konusu bölgelere doğru yönelmektedir.
- Mültecilerin işgücü piyasasında emek yoğun sektörlerde ve ağırlıklı olarak vasıfsız iş kollarında çalıştıkları (bağımlı olarak çalıştıkları ve/veya zamana dayalı çalıştıkları) görülmektedir. İnşaat, tarım, tekstil, imalat gibi çeşitli sektörlerde geçici/mevsimlik çalışanlar; ayrıca ev hizmetleri, seyyar satıcılık, çöp toplama, çiftlik işçisi, çoban, çocuk ya da yaşlı bakıcısı olarak çalışan mülteciler de bulunmaktadır. Türkiye işgücü piyasasında, toplumsal cinsiyete dayalı geleneksel roller istihdam alanlarını ve ilişkilerini belirli ölçülerde etkilemektedir. Benzer şekilde mülteciler açısından da kadınlara atfedilen geleneksel roller, onların istihdam alanlarını daraltmaktadır. Bu nedenle genellikle ev hizmetlerinde çalışan, çocuk ya da yaşlı bireyin bakımını üstlenen ya da kadınların yoğun bir şekilde istihdam edildiği örneğin tekstil gibi çeşitli sektörlerde çalışan kadın mülteciler bulunmaktadır (Toksöz, 2008: 92; ORSAM, 2015; Lordoğlu ve Aslan, 2016: 793; Çetin, 2016: 1007; Kaygısız, 2017: 3).
- Bağımsız işyeri açan mülteci esnaf ve zanaatkarlar da bulunmaktadır: özellikle lokanta, tatlıcı, pastane, hazır giyim, berber, kahvehane, kuyumculuk gibi. Mültecilerin işgücü piyasalarına katılımı ile ilgili yasal düzenlenmelerin yeni yapılmış olması ve bu konuda henüz bir farkındalığın oluşmaması nedeniyle bu işletmelerin çoğu kaçak durumundadır. Dolayısıyla mülteciler vergi mükellefi olamamakta ve işletme ruhsatı da alamamaktadırlar. Söz konusu durumun haksız rekabet ortamı oluşturması, kaçak işletmelerin sürekli olarak mühürlenmesine; ayrıca açılan bu işletmelerde Arapça tabela, menü vs. olması, yerel halk ile mülteciler

arasında gerginliklerin yaşanmasına neden olmaktadır (ORSAM, 2015: 18; Lordoğlu ve Aslan, 2016: 792-793; Çetin, 2016: 1007-1008). Diğer yandan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin verilerine göre 2014 yılında 2 bin 106 olan Suriye vatandaşı tarafından kurulan şirket sayısı, 2016 yılı sonu itibariyle 5 bin 647'ye yükselmiştir. Yabancı sermaye niteliğindeki şirket sayısı bakımından Suriye, Almanya'dan sonra Türkiye'de en fazla yatırım yapan ülke konumundadır. Söz konusu şirketlerin sermaye toplamı ise 751 milyon 638 bin TL'dir. Ancak bu işletmelerde çalışan Suriyeliler hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

- Küresel rekabetin varlığı ve şiddeti, çocuk emeğinin de sömürülmesine neden olmaktadır. Çocuk işgücü enformel sektörlerin ve özellikle de emek yoğun iş alanlarının bir parçası haline gelmiştir. Türkiye'de 1.188.242 Suriyeli mülteci çocuk (0-14 yaş) bulunmaktadır (%37.5). Bu çocukların önemli bir bölümünün eğitim sürecinde olmadığı dikkate alınrsa, işgücü piyasalarında ciddi oranda çocuk mültecinin istihdam edildiğini tahmin edebiliriz (ORSAM, 2015). Yapılan bir çalışmada Kilis'teki Suriyeli çocukların; pastane, lokanta, fırın, bakkal, giyim mağazası gibi çeşitli küçük işletmelerde çalıştıkları, bunun yanı sıra çöp toplayarak ya da seyyar satıcılık yaparak geçimlerini sağladıkları gözlenmiştir. Diğer yandan küçük sanayi sitesinde, organize sanayi bölgesindeki firmalar ve tekstil atölyelerinde çalışan çocuk mülteciler de bulunmaktadır. Çocuk mülteci işçiler günlük 10-25 TL arasında değişen ücretlerle ucuz ve güvencesiz bir şekilde çalışmaktadırlar (Harunoğulları, 2016).
- Profesyonel meslek sahibi olan mültecilerin Kanada, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya başta olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine göç ettikleri bilinmektedir. Türkiye'deki doktor, avukat, mühendis, öğretmen, akademisyen vb. profesyonel meslek sahibi olan mültecilerin ise kendi mesleklerini icra edemedikleri, bu konudaki istatistiki bilgi eksikliğinden dolayı bilinmemektedir. Suriyelilere yönelik olarak hizmet veren eğitim ve sağlık alanlarında istihdam edilen Suriyeli öğretmenlerin ve doktorların olduğu bilinmektedir. Yine yükseköğrenim kurumlarında istihdam edilen 332 Suriyeli akademisyen bulunmaktadır (YÖK, 2017). Bu mesleklerin dışında kalan ve kalifiyeli işgücü olarak değerlendirilebileceğimiz mesleki statüleri sahip mültecilerin ise geriye doğru mesleki hareketlilik içinde oldukları gözlenmektedir. Mültecilerin istihdama erişimini ve istihdamda entegrasyonunu etkileyen unsurlardan biri mesleki kimliklerinin tanınmamasıdır. Bu durum profesyonel bir meslek sahibi olan bir mültecinin, diploma denkliği alamadığı durumlarda ya da ulusal standartlar çerçevesinde getirilen birtakım kısıtlamalara takıldığına aşağı doğru bir mesleki hareketlilik yaşamasına neden olmaktadır (Khran vd. 2000: 60; Lamba, 2003: 47).
- Mültecilerin işgücüne katılma noktasında akrabalık bağlarının, kültürel yakınlığın, dil ve din benzerliğinin önemli bir faktör olduğu görülmektedir (Özkarlı, 2015: 186). Dolayısıyla istihdam alanları bu özelliklere bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Özellikle dil yeterliliğine sahip olan (Türkçe konuşabilen) mültecilerin, hem istihdam alanları genişlemekte hem de istihdam koşulları iyileşmektedir. Ek olarak Suriyeli mülteciler örneğinde gözlenen durumlardan biri işgücü piyasalarına giriş sürecinde akrabalık bağlarının/aşiret dayanışmasının/hemşerilik ilişkilerinin önemli bir fonksiyon gördüğüdür. Öyle ki bu durum neticesinde mültecilerin Türkiye'deki istihdam alanları, etnik kimliğe göre şekillenmeye başlamıştır.

4. TÜRKİYE'DEKİ MÜLTECİLERİN İSTİHDAM KOŞULLARI

İşgücü piyasasında esneklik politikalarının izlenmesi, istihdam güvenliğinin azalmasına ve ücretlerin düşmesine neden olmakta nihayetinde toplumsal eşitsizlikler büyümektedir. Endüstri toplumunun temelindeki sınıf yapısı çözülürken geçmişin gölgesinden uzak olmayan ancak ondan daha karmaşık yeni bir tehlikeli sınıf -prekaryadoğmaktadır. Guy Standing (2015), güvencesiz (precarious) ve proletarya (proletariat) kelimelerinin birleştirilmesiyle türetilen "prekaryaya" kavramına atıfta bulunarak çalışan yoksulları ve güvencesiz işçileri; ayrıca gençleri, yaşlıları, engellileri, etnik azınlıkları, kriminalize olanları, göçmenleri ve mültecileri bu sınıfa dâhil etmektedir. Uzun dönemli, istikrarlı, sabit zamanlı çalışan, ne kadar ve nasıl ilerleyeceğini bilen, sendikal güvenceye sahip olan proletaryadan farklı olarak prekaryanın emeği; araçsal (yaşamak için), fırsatçı (ne düşerse), güvencesiz ve geçicidir. Göçmen grupların dezavantajlı konumları (kimliklerinin tanınmaması, yetersiz dil gelişimi ya da kültürel farklılıklar gibi) onları prekaryalaştırmakta nihayetinde istihdam ilişkilerini etkilemektedir. Mültecilerin istihdam koşullarına yönelik olarak gerçekleştirilen çeşitli çalışmaların tespit etmiş olduğu ortak hususlar şu şekildedir:

- Mültecilerin güvencesiz ve ucuz işgücü olarak özellikle kayıt dışı sektörlerde enformel işgücü olarak istihdama katıldıkları çeşitli çalışmalar tarafından ortaya koyulmuştur. Bu durum hiç şüphesiz "emek sömürüsü" nün bir göstergesidir; ancak aynı zamanda taahhüt edilen ücretin verilmeyerek emeğin gasp edilmesi ya da bir kısmının

verilmesi (düşük ücret), diğer yandan belirtilen tarihten çok sonra ücretin verilmesi gibi problemler de yaşanmaktadır. Vasıf gerektiren iş alanlarında yerli işçi ile göçmen işçi arasında ücret düzeyi kapanmaktadır; ancak vasıf gerektirmeyen iş kollarında mültecilere ödenen ücretler yarı yarıya düşebilmektedir. Kimi mültecilerin ise sadece “karın tokluğuna” çalıştıkları görülmektedir (Toksöz, 2008: 92; Özkarslı, 2015:183,186; Lordoğlu ve Aslan, 2016: 793; Çetin, 2016:1005-1006; Kaygısız, 2017: 3).

- Dünyanın her bir köşesinde yabancı/göçmen işgücünün 3D (dirty, dangerous, demeaning) olarak kısaltılan pis, tehlikeli ve küçük düşürücü işlerde çalıştıkları gözlenmektedir. Uzun çalışma süreleri, sağlıksız ve kötü koşullarda çalışma, dinlenmeden çalıştırma gibi ikincil işgücü piyasalarında görebileceğimiz türden problemler, Türkiye’deki mülteciler açısından da bir realitedir. Mülteci kadın ve çocuklar açısından bu durum katmerli bir şekilde artmaktadır: Kadın ve çocuk işgücünün diğer emek türlerine göre daha fazla sömürüye ya da istismar ve şiddete maruz kalması gibi. (Toksöz, 2008: 92; Koç vd. 2015: 88; Özkarslı, 2015:185; Kaygısız, 2017:3).
- Sınıf içi rekabet, tüm işçiler açısından hakların geriye götürülmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Yedek işgücü olarak göçmen/yabancı işgücünün varlığı bir yandan işgücü piyasasını yoğun bir rekabete doğru sürüklemekte, diğer yandan ise mültecilerin, istihdamda ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kalmasına neden olmaktadır. Yerel halkta “işlerinin elinden alındığı” düşüncesinin gün geçtikçe kuvvetlenmesi, kimi zaman şiddete varan olaylar yaşanmasına da neden olmaktadır. Dolayısıyla işsizliğin artması ya da fiyatların yükselmesinin yaratacağı etki, yerel halk ile mülteciler arasında çatışma koşullarını ortaya çıkarabilir (ORSAM, 2015: 18; Kahraman ve Kahya Nizam, 2016: 817; Kaygısız, 2017:3).
- İstihdamdaki mültecilerin güvenceden yoksun yaşamları; emek sömürsü, emek gaspı ya da çoklu sömürü süreçlerine müdahale edebilme gücünü elinden almaktadır. Bu durum mültecileri minimuma razı olmaya zorlamaktadır (Kaygısız, 2017: 3). 15/1/2016 tarihinde resmi gazetede yayınlanan “Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik” 13/10/2014 tarihli 6883 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan “Geçici Koruma Yönetmeliği”nin 29. maddesine dayanılarak hazırlanmıştır. Buna göre “geçici koruma kimlik belgesi” sahibi olan göçmenler, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na çalışma izni için başvuruda bulunabilecektir. Çalışma izni başvurularının değerlendirilmesinde, “geçici koruma sağlanan yabancı sayısı, işyerinde çalışan Türk vatandaşı sayısının %10’u geçemez”, “toplam çalışan sayısı ondan az olan iş yerlerinde, en fazla bir geçici koruma sağlanan yabancıya çalışma izni verilir” gibi çeşitli kotalar uygulanmakta ayrıca “geçici koruma sağlanan yabancılara asgari ücretin altında ücret ödenemez” ibaresi de yer almaktadır (Resmi Gazete, 2016). Söz konusu yönetmelik istihdam koşullarını büyük ölçüde düzenlemektedir; ancak Türkiye’deki kayıt dışı istihdamın kapsamı ve boyutlarının büyük olması, mevcut problemlerin süregelmesine neden olmaktadır. Ayrıca mültecilerin, hem çalışma izni ile ilgili bilgi farkındalığına sahip olmadıkları görülmekte hem de formel bir istihdamda yer alma isteklerinin işsizliğe neden olacağı düşüncesiyle “çalışma izninden” kaçındıkları gözlenmektedir. Diğer bir ifadeyle mültecilerin dezavantajlı durumları onları işverene bağımlı kılmaktadır.

5. İSTİHDAMDAKİ MÜLTECİLER TEHDİT Mİ? FIRSAT MI?

Türkiye için mültecilerin bir fırsat ya da tehdit unsuru olup olmadığı hususunda başlıca iki tartışma alanı bulunmaktadır. Bunlardan biri mültecilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerin demografisini, ciddi bir şekilde dönüştürdüğüne dairdir. Kilis’teki Suriyeli mültecilerin mevcut nüfusun %97.2’sini oluşturması ulusal güvenlik açısından bir tehdit olarak görülmektedir. Mültecilerin mekânsal olarak orantısız dağılımı, belirli bölgelerde yoğunlaşması, toplumsal yalıtılma, segregasyon, gettolaşma (Canatan, 2011: 9) gibi göçmen grupların hâkim toplumdan mekânsal, yapısal ve kültürel olarak ayrı “paralel bir toplum” oluşturacağına dair kaygılar uyandırmaktadır. Ayrıca göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti, fuhuş, çok eşlilik³, çocuk gelinler, cinsel istismar,

³ Suriyeli mülteci kadınlarla (belirli ücretler karşılığında 5 bin ile 25 bin TL arasında) gerçekleştirilen evlilikler, Türkiye’deki kuma geleneğinin yeniden canlanmasına neden olmuştur. “Suriyeli gelinler” tarafından dolandırılan kişilerin sürekli olarak medyaya yansması Suriyeli mültecilere olan bakış açısını da olumsuz etkilemektedir. Ayrıca Suriyeli gelinlerin birçoğu yasal bir evlenme akdine sahip değildir. Suriyeli gelinlerin sebep olduğu diğer sorunlar ise boşanma oranlarının ve çocuk gelinlerin sayısal olarak artmasıdır. Örneğin Hatay’da kaba boşanma hızı 2010 yılında %1.37, 2015’te 1.45’e kadar yükselmiş 2016’da ise 1.37 seviyesine düşmüştür. Gaziantep’te benzer şekilde 2010’da 1.33, 2015’te 1.35 ve 2016’da 1.12’dir. Şanlıurfa’da ise 2010’da 0.48, 2015’te 0.62, 2016’da ise 0.57’dir. Ayrıca Suriyeli gelinlerin yabancı gelinler içindeki oranı 2016 verilerine göre %28.8 ile ilk sıradadır. 2016’da kaba evlenme hızının en yüksek olduğu il binde 10.19 ile Kilis olmuştur (TÜİK, 2017). Bütün bu veriler bir arada değerlendirildiğinde Suriyeli gelinlerin, boşanma ve evlenme sürecine olan etkisinin oldukça sınırlı düzeyde olduğunu belirtebiliriz.

hırsızlık, şiddet olayları⁴ vb. pek çok sorunun, mültecilerin varlığından kaynaklandığına dair genel bir toplumsal konsensüs bulunmaktadır. Suriyeli mültecilerle ilgili olarak bilinçli bir algı yönetimi de yapıldığı görülmektedir. Medya, mültecilerin mağdur olduğu durumlardan ziyade fail olduğu durumları daha fazla göstermektedir. Nihayetinde mültecilerin iç güvenliğe, ulusal bütünlüğe, ahlaki değerlere vs. zarar verdiği düşüncesi güçlenmekte, ülke kaynaklarının Suriyeliler için heba edildiğine inanılmakta ve bütün bunlar Türkiye’de yabancı düşmanlığını (mültecilere yönelik) yükseltmektedir. “Açık kapı” politikası ile başlayan söz konusu süreçte gelinen noktada, Suriyeli mültecilerin “misafirlikten” “yerleşikliğe” doğru bir geçiş yapması toplumsal bir tepkinin büyümesine neden olmaktadır. Oysa Suriyeli mülteciler açısından konu irdelendiğinde coğrafyanın tarihsel bütünlüğü, akrabalık bağları ve din kardeşliği gibi unsurların toplumsal uyum problemlerini telafi edebileceği yönündedir.

Mültecilerin, Türkiye ekonomisi üzerine olumsuz/yıkıcı/ciddi etkilerinin olduğunu iddia eden görüşler de bulunmaktadır. Diğer bir deyişle mülteciler; işsizliğin artması, ücretlerin düşmesi, enflasyonun yükselmesi, kayıt dışı istihdamın artması gibi çeşitli hususlarda ülke ekonomisine yansıyan olumsuz etkileri vardır. Karşı tarafta yer alan ve özellikle çoğu neo-liberal iktisatçıının görüşüne göre ise mülteciler, ev sahibi ülkelerdeki ekonomik büyümeyi desteklemekte ve yeni fırsatlar yaratmaktadır. Bununla birlikte hiç kimse ucuz ya da esnek emeğe dayalı eşitsiz büyümenin sürdürülebilir ya da arzu edilebilir olup-olmadığını sorgulamamaktadır (Eder ve Özkul, 2016:4). Tablo 2’de görüldüğü üzere göçmenlerin işgücü istatistikleri ile ulusal göstergeler arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Buna göre Türkiye doğumlu kişiler arasındaki işsizlik oranı %11 iken, göçmen bireylerde işsizlik oranı %12.6’dır. Benzer şekilde istihdam oranı %50.8’e %43.9 ve işgücüne katılım oranı ise %57.1’e %50.2 oranında değişmektedir. Dolayısıyla göçmenlerin/yabancıların neredeyse yerli işgücü kadar istihdamda oldukları söylenebilir.

Tablo 2. Göçmenlerin İşgücü İstatistikleri

	İşsizlik Oranı %	İstihdam Oranı %	İşgücüne Katılım %
2012	11.4	46.1	52
2013	11.1	46.6	52.4
2014	12.7	46.3	53
2015	12.8	44.4	50.9
2016	12.6	43.9	50.2

Kaynak: OECD veri setinden derlenmiştir.

Yerli işgücü kadar istihdamda yer alan mültecilerin bir tehdit ya da fırsat mı olduğuna dair çeşitli göstergelerden yararlanarak hazırladığımız hususlar şu şekildedir:

Mülteciler işsizliğin artmasına ve ücretlerin düşmesine neden olmaktadır: Mültecilerin, Türkiye işgücü piyasalarına olan etkisini ölçebilmek için işsizlik, istihdam, kayıt dışı istihdam ve işgücüne katılım oranları temel alınmıştır. Tablo 3’te görüldüğü üzere 2010-2016 yılları arasında işsizlik oranlarında ciddi bir dalgalanma söz konusu değildir. Suriye İç Savaş öncesinde yani 2010 yılında işsizlik oranı %11.9 iken, bu oran 2017 Haziran’da %10.2’ye düşmüştür. Ayrıca istihdam ve işgücüne katılım oranlarında 2010 yılına göre bir yükselme olduğu görülmektedir. Kayıt dışı istihdam ise yıldan yıla düşmektedir. Türkiye geneli düşünüldüğünde mültecilerin işgücü piyasalarına etkisinin oldukça sınırlı olduğunu ifade edebiliriz.

Tablo 3. Hanehalkı İşgücü İstatistikleri

	İşsizlik Oranı %	İstihdam Oranı %	İşgücüne Katılım%	Kayıtdışı İstihdam %
2010	11.9	43	48.8	43.2
2011	9.8	49.9	49.9	42
2012	9.2	45.4	50	39.2
2013	9.7	45.9	50.8	36.7
2014	9.9	45.5	50.5	34.9
2015	10.3	46	51.3	33.5
2016	10.9	46.3	52	33.4
2017 (Haziran)	10.2	48	53.4	34.7

Kaynak: TÜİK veri setinden derlenmiştir.

Mültecilerin yoğun olarak buldukları iller bazında bir değerlendirme yapıldığında ise durum değişmektedir. Bu kapsamda Gaziantep (mülteci oranı %17.21), Hatay (mülteci oranı %25.94) ve Şanlıurfa (mülteci oranı %22.66)

⁴ İçişleri Bakanı Süleyman Soylu’nun vermiş olduğu bilgilere göre Suriyeli mültecilerin karıştıkları asayiş oranı 2014-2017 yılları arasında sadece %1.32’dir. Bu olayların büyük bir kısmı da kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanmaktadır (Hürriyet Gazetesi, 2017).

işsizlik, istihdam ve işgücüne katılım oranları bakımından karşılaştırılmıştır. Bu üç ilin seçilmesinin sebebi mülteci sayısının toplam nüfus içindeki oranının yüksek olmasıdır. İstanbul en fazla mülteciyi barındıran il durumundadır; ancak mülteci sayısının toplam nüfusa oranı %3.39'dur. Kilis'in ise %97.2'si Suriyeli mültecilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla derlenen verilerin yorumlanması anlamlı olmayacağı için değerlendirme kapsamına alınmamıştır.

Tablo 4. Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa İllerinde Hanehalkı İşgücü İstatistikleri

%	Gaziantep			Hatay			Şanlıurfa		
	İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı	İşgücüne Katılım	İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı	İşgücüne Katılım	İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı	İşgücüne Katılım
2010	13.4	39.3	45.4	13.9	43	50	12.4	31.1	35.5
2011	14.4	37.2	43.4	12.7	43.4	49.7	8	32.1	34.9
2012	11.2	39.2	44.2	11.4	43.1	48.6	6.2	28.5	30.4
2013	6.9	43.6	46.8	12.2	40.3	45.9	16.3	32.4	38.7
2014	8.0	39.7	43.2	15.4	36.7	43.3	17.4	35	42.3
2015	9.9	38.8	43.1	16.4	35.8	42.8	17.5	36.1	43.7
2016	14.3	38.7	45.2	14.4	39.4	46	17.2	37.4	45.2

Kaynak: TÜİK veri setinden derlenmiştir. (2013 ve öncesi veriler iller düzeyinde verilmiştir. 2014 ve sonrası ise TÜİK'in bölge sınıflandırmasına göre derlenmiştir. TRC1- Gaziantep, Adıyaman, Kilis; TRC2-Şanlıurfa ve Diyarbakır; TR63-Hatay, Kahramanmaraş ve Osmaniye)

Tablo 4'te görüldüğü üzere 2010-2016 yılları arası işgücü istatistikleri bakımından her üç il bazındaki göstergeler olumsuzdur. Gaziantep'teki işsizlik oranında ciddi dalgalanmaların söz konusu olduğunu görebiliriz. Ancak bunun nedeni TÜİK'in bölgesel temelde işgücü istatistiği vermesidir. Dolayısıyla Gaziantep'teki işsizliğin bu kadar yüksek olmasının nedeni Adıyaman ve Kilis'in de bu bölge sınıflandırmasına dâhil edilmesidir. Diğer yandan istihdam ve işgücüne katılım oranlarında ciddi bir dalgalanma söz konusu değildir. Hatay ve Şanlıurfa ise yüksek işsizlik oranı ile Türkiye ortalamasının bir hayli üstündedir. İstihdam ve işgücüne katılım oranları ise Türkiye ortalamasının altındadır. Bölgedeki ekonomik ve sosyal istikrarsızlığın ortaya çıkarmış olduğu olumsuz atmosfer söz konusu illeri derinden etkilemiş görünüyor. Özellikle Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa gibi iller Türkiye'nin Orta Doğu'ya açılan kapısıdır; ancak savaş koşulları nedeniyle bu güzergâh kesintiye uğramıştır. Dolayısıyla tarım, ticaret, lojistik vb. birçok sektör bu süreçten zarar görmüştür. Nihayetinde bu durum işgücü piyasalarına da yansımıştır. Genel bir değerlendirme yapıldığında mültecilerin işgücü piyasalarına olan etkisinin sınırlı olduğunu, ancak yoğun mülteci yerleşimlerinin olduğu bölgelerde ciddi etkilerinin olduğunu belirtebiliriz.

Mülteciler fiyatların yükselmesine neden olmaktadır: Mültecilerin enflasyona, özellikle gıda ve konut fiyatlarının yükselmesine neden olduğu hususunda bir tartışma bulunmaktadır. 2010-2016 yılları arasındaki yıllık enflasyon oranlarına bakıldığında karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 5. Türkiye Geneli ve Bölgesel Sınıflamalara Göre Tüketici Fiyat Endeksleri

Yıllara Göre Tüketici Fiyat Endeksi Oranları							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Türkiye	6.4	10.45	6.16	7.40	8.17	8.81	8.53
Yıl Sonu İtibariyle 12 Aylık Ortalamalara Göre Tüketici Fiyatları Endeksi							
Türkiye	8.57	6.47	8.89	7.49	8.55	7.67	7.78
TR63	8.71	7.46	9.34	6.92	8.5	7.28	7.63
TRC1	9.6	7.55	8.91	9.08	9.12	8.19	7.79
TRC2	9.84	7.39	9.14	8.0	8.8	7.99	8.08
Yıl Sonu İtibariyle Bir Önceki Yılın Aynı Ayına Göre Tüketici Fiyatları Değişim Oranı: Konut, Su, Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtlar							
Türkiye	5.91	8.2	11.37	4.84	6.83	6.71	6.42
TR63	7.8	11.75	11.61	3.88	3.61	8.95	8.59
TRC1	6.81	11.19	12.93	6.21	7.1	11.51	7.37
TRC2	9.92	11.15	11.36	6.76	10.8	5.63	9.06
Yıl Sonu İtibariyle Bir Önceki Yılın Aynı Ayına Göre Tüketici Fiyatları Değişim Oranı: Gıda ve Alkolsüz İçecekler							
Türkiye	7.02	12.21	3.9	9.67	12.73	10.87	5.65
TR63	8.68	12.65	2.83	8.04	13.03	10.54	6.41
TRC1	8.05	12.91	3.39	10.08	12.45	10.54	4.56
TRC2	6.35	13.24	2.28	10.93	12.93	10.54	5.29

Kaynak: TÜİK veri setinden derlenmiştir. (2003=100)

2011 yılında enflasyon oranının çift haneli rakamlara ulaştığı görülmektedir. İktisatçılar aynı yıl içinde Suriye İç Savaşının başlamasının yüksek enflasyonla bir ilişkisinin olmadığını, o dönemde uygulanan yüksek kur politikasının enflasyon oranını etkilediğini ifade etmektedirler. Suriyeli mültecilerin kitlesel göçünün 2012 yılında başladığı düşünülürse, göçmenlerin enflasyonun artması üzerinde belirleyici bir güç olduğunu söyleyemeyiz. Diğer yandan bölgesel sınıflandırmalara göre 12 aylık ortalama tüketici fiyat endekslerini irdelediğimizde, Suriyeli mültecilerin sınırlı bir etki yarattığı görülmektedir. TR63, TRC1 ve TRC2 bölgelerinde yer alan Hatay, Gaziantep ve Şanlıurfa illerindeki TÜFE değişim oranları Türkiye ortalamasının üzerindedir. Söz konusu aralıkta özellikle konut ve kira artışlarında fahiş bir yükselişin olduğu da görülmektedir. 2016 verileri söz konusu sürecin normalleşme eğilimi gösterdiğini de ortaya koymaktadır.

Mülteciler kayıt dışı/enformel sektörün gelişmesine neden olmaktadır: Türkiye’de enformel sektörlerin büyüklüğü, yıllardır tartışılan hususlardan biridir. Mültecilerin varlığı ile kayıt dışı sektörlerin de büyüyeceği, dolayısıyla kayıt dışı istihdamın da artacağı iddia edilmektedir.

Tablo 6. Türkiye’deki Kayıt Dışı İstihdam Oranları

	<i>Tarım</i>	<i>Tarım Dışı</i>	<i>Sanayi</i>	<i>Hizmet</i>	<i>İnşaat</i>	<i>Genel</i>
2010	85.47	29.06	32.68	27.11	-	43.25
2011	83.85	27.76	31.50	25.71	-	42.05
2012	83.61	24.51	27.89	22.73	-	39.02
2013	83.28	22.40	25.23	20.90	-	36.75
2014	82.27	22.32	20.26	21.09	36.61	34.97
2015	81.16	21.23	19.13	20.05	35.58	33.57
2016	82.09	21.72	20.20	20.35	35.75	33.49

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu’nun verilerinden derlenmiştir (www.sgk.gov.tr).

Tablo 6’da görüldüğü üzere, 2010 yılında %43.2 olan kayıt dışı istihdam oranı, 2016’da %33.49 seviyesine gerilemiştir. Kayıt dışı istihdam oranlarını sektörler bağlamında karşılaştırdığımızda ise (tarım hariç) önemli bir düşüşün olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Bölgesel Sınıflandırmaya Göre Kayıt Dışı İstihdam Oranları

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
TR63	61.28	58.61	53.69	48.94	40.95	36.72	42.18
TRC1	57.82	53.18	49.13	44.27	38.45	35.09	33.99
TRC2	63.59	60.69	63.27	61.60	67.67	65.05	62.77

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu’nun verilerinden derlenmiştir (www.sgk.gov.tr).

Bölgesel sınıflandırmalara baktığımızda ise durum değişmektedir. Buna göre işsizlik oranlarının yüksek olduğu, buna karşın işgücüne katılım ve istihdam oranlarının düşük olduğu söz konusu bölgelerde, kayıt dışı istihdam oranları da Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Özellikle TRC2 bölgesinde 2010 yılında %63.59 olan kayıt dışı istihdam oranı 2016’da ancak %62.77 oranına gerilemiştir. TRC63 bölgesinde de kayıt dışı istihdamın 2010 yılına göre önemli ölçüde azaldığı; ancak 2016 yılında yaklaşık olarak %6’lık bir artışla %42.18 seviyesine yükseldiği görülmektedir. Söz konusu istatistikler yerli işgücü üzerinden hesaplandığı için mülteci işgücünün kayıt dışı istihdamda olan etkisini belirleyebilmek mümkün değildir. Buna karşın Suriyeli mültecilerin kayıt dışı istihdamın başlıca aktörü olduğunu ifade edebiliriz. Örneğin Suriyeli göçmenlerin Türkiye’ye kabulü hususunda yayımlanan genelgede Antalya ili kapsam dışında tutulmuştur. Buna karşın Antalya’da sadece 25-30 bin kadar Suriyeli mültecinin seralarda çalıştığı tahmin edilmektedir. İkamet belgesi alamadıkları için çalışma izni başvurusu da yapamayan Suriyeli mülteciler, tarım ve inşaat gibi sektörlerde kayıt dışı istihdamın büyümesine ve söz konusu istihdam alanlarında çalışan işgücünün değişmesine neden olmaktadır.

Mültecilerin Türkiye’ye olan maliyeti gün geçtikçe büyümektedir: Türkiye’nin mültecilere yönelik olarak yapmış olduğu kamu harcamaları 25-30 milyar doları bulmuştur. “Global Humanitarian Assistance Report 2017” verilerine göre Türkiye, 2016 yılında 6 milyar dolar insani yardımda bulunmuştur. 2015’e göre %119’luk bir artış söz konusudur. Türkiye’nin yardımlarının %99 Suriyeli mültecilere, %1’i ise diğer ülkelere yapılan yardımları kapsamaktadır. Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri’nden sonra en çok insani yardımda bulunan ülke konumundadır. Öyle ki Avrupa Birliği’nin kurum ve kuruluşlarının gerçekleştirdiği insani yardım 2.3 milyar dolardır. ABD ve Türkiye’nin yapmış oldukları insani yardımlar (toplam insani yardım 2016’da 20.3 milyar dolar, 2015’te ise 19.2 milyar dolardır ve %6’lık bir artış var olsa da, önceki üç yıla göre %8, 26 ve 20’lik bir düşüş söz konusudur) bütün yardımların üçte ikisine karşılık gelmektedir. Türkiye’nin nasıl bir yük altına girdiğini ise

oranları Gayri Safi Milli Hâsıla ile karşılaştırdığımızda daha iyi anlayabiliyoruz. Buna göre Türkiye'nin yapmış olduğu insani yardımların GSMH'ye oranı %0.75 iken, ABD'nin yapmış olduğu insani yardımların GSMH'ye oranı %0.03'tür (2017: 44).

Mültecilerin belirli illerde yoğunlaşması belediye hizmetlerinin yetersiz kalmasına neden olmaktadır: Türkiye'deki belediyeler nüfus oranına göre bütçeden pay almaktadır. Oysa Kilis, Gaziantep, Hatay, Şanlıurfa gibi mülteci nüfusunun kritik bir seviyeye ulaştığı illerde, devlet tarafından yeterli ödenek tahsis edilmediği durumlarda belediyelerin yerine getirmesi gereken bir takım faaliyetler (çöp toplama, şehir temizliği, toplu taşıma, su temini ve dağıtım) gibi aksamaktadır (ORSAM, 2015: 9). Söz konusu durum yerel halk ile göçmen nüfus arasında yaşanabilecek çatışmaları tetiklemektedir.

Suriyeli yatırımcıların Türkiye'de gerçekleştirmiş olduğu yatırımlar, banka mevduat hesapları, ticari ilişkiler ağı vb. Türkiye için bir kazanımdır: Kitlemel göç sürecinde mülteciler, sadece bavuallarını toplayıp gelmiyorlar, aynı zamanda yasal ya da yasadışı bir şekilde hedef ülkeye birikimlerini, servetlerini, değerli eşyalarını ve diğer yandan ticari ilişkilerini ve tecrübelerini de taşıyorlar. Örneğin Suriye'den yaklaşık 25 milyar doların Kıbrıs Rum Kesimi üzerinden Avrupa'ya gittiği tahmin edilmektedir (ORSAM, 2015: 18). Benzer şekilde Türkiye'ye yaklaşık 3 milyar dolarlık bir sermaye girişinin olduğu iddia edilmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere yabancı sermaye ile kurulan şirket sayısı bakımından Suriye, Almanya'dan sonra ikinci sıradadır. Ayrıca Suriyeli tüccarların Orta Doğu pazarına yönelik olarak Türkiye'de üretilen mallar üzerinden gerçekleştirmiş olduğu ihracatlar da söz konusudur. Bütün bunları dikkate aldığımızda Suriyeli mültecilerin özellikle Türkiye'nin güney bölgelerine önemli sayılabilecek ekonomik girdilerinin olduğunu belirtebiliriz.

Mülteciler, Türkiye'de yerli halkın yapmak istemediği, vasıf gerektirmeyen iş kollarındaki işgücü açığını kapatmaktadır: Küresel rekabetin varlığı işgücü piyasalarının giderek esnek bir yapıya sahip olmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle esnek, güvencesiz ve ucuz emeğin giderek arttığını buna karşın vasıf gerektirmeyen işkollarında çalışacak insan sermayesinin olmadığını gözlemliyoruz. Mülteciler bu noktada yerel halk tarafından istenmeyen, düşük ücretli, geçici/mevsimsel, güvencesiz işkollarındaki işgücü açıklığını kapatmaktadır. Türkiye'deki mültecilerin istihdam alanları irdelendiğinde özellikle mevsimlik tarım işçiliğindeki mültecilerin varlığı bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Mültecilere yönelik gerçekleştirilen insani yardımlar bölge ekonomisinin canlanmasını sağlamaktadır: Mültecilere yönelik yapılan yardımların, Türkiye ekonomisi üzerinde ciddi bir yük olduğu görülmektedir; ancak gerçekleştirilen bu yardımların; gıda, giyim, barınma, sağlık, eğitim gibi çok çeşitli alanlarda olduğunu ve sağlanan bu mal ve hizmetlerin de Türkiye'den temin edildiği düşünülünce ülke pazarının ve özellikle bölgesel ekonomilerin canlılık kazanmasına önemli bir etki yaptığı da görülmektedir (Duruel, 2017: 218).

6. SONUÇ

Küresel rekabetin varlığı işgücü piyasalarında esneklik politikalarının izlenmesine, istihdam güvenliğinin azalmasına ve ücretlerin düşmesine neden olmaktadır. Ulusötesi göç hareketliliğinin kapsam ve boyutları ile sınırları yıkıcı tavrı dikkate alınca, ayrıca kapitalizmin yedek işgücüne olan tutkusu düşünülünce mültecilerin işgücü piyasalarının yeni/vazgeçilmez aktörleri olduğu/olacağı söylenebilir. Esnek, ucuz ve güvencesiz bir görünüme sahip olan mülteci emeği netice itibarıyla yerli işgücünün istihdam ilişkilerini etkilemekte; ancak ekonomik büyümenin kapısını da aralamaktadır.

Türkiye'deki mültecilerin istihdam alanları ve koşulları diğer (göç) alıcı ülkelerle benzerlik göstermektedir. Diğer bir deyişle Almanya, Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada gibi alıcı/hedef ülkelerdeki mültecilerin istihdam alanları ve koşulları, ayrıca uyum problemleri büyük ölçüde kesişmektedir: Mültecilerin, yaşadıkları illerdeki işgücü piyasalarına girişleri, illerin ekonomik durumlarına bir diğer deyişle yörenin ihtiyaçlarına göre şekillenmekte daha çok emek yoğun sektörlerde ve ağırlıklı olarak vasıfsız iş kollarında çalıştıkları (bağımlı olarak çalıştıkları ve/veya zamana dayalı çalıştıkları) gözlenmektedir. Buna karşın bağımsız işyeri açan mülteci esnaf ve zanaatkarların yanı sıra şehir sokaklarına yayılan istihdam alanları ile mülteciler, Türkiye işgücü piyasasında kendilerine yer bulmuş durumdadır. Profesyonel meslek sahibi olan mültecilerin ise aşağı doğru bir mesleki hareketlilik içinde oldukları görülmektedir. Mülteci kadınların ve çocukların işgücüne katılımı benzer özelliklere sahip olmakla birlikte onlar için sömürü katmerlenmektedir. Ayrıca mülteci kadınların istihdam alanları daha çok geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak şekillenmektedir. Mültecilerin

işgücüne katılma noktasında; akrabalık bağlarının, kültürel yakınlığın/yatkınlığın, dil ve din ortaklığının/benzerliğinin önemli bir faktör olduğu da görülmektedir.

Emek yoğun sektörlerde ve güvenceden yoksun bir şekilde çalışan mültecilerin ücretleri yerli işgücüne göre düşüktür. Mültecilerin işverene olan bağımlılık düzeyi arttıkça taahhüt edilen ücretin verilmemesi, emeğin gasp edilmesi ya da bir kısmının verilmesi gibi durumlar yaşanabilmektedir. Uzun çalışma süreleri, sağlıksız ve kötü koşullarda çalışma, dinlenmeden çalıştırma gibi ikincil işgücü piyasalarında görebileceğimiz türden problemler, Türkiye'deki mülteciler açısından da bir realitedir. Yedek işgücü olarak mülteci işgücünün varlığı bir yandan işgücü piyasasını yoğun bir rekabete doğru sürüklemekte, diğer yandan ise mültecilerin, istihdamda ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kalmasına neden olmaktadır. Diğer bir deyişle mültecilerin dezavantajlı durumları (beşeri sermaye eksiklikleri, kimlik belgelerinin tanınmaması, yetersiz dil becerileri, evli ve çocuklu olması gibi etkenler) onları işverene bağımlı kılmakta, emek sömürüsüne ve çoklu sömürü biçimlerine maruz bırakmaktadır.

Mülteci emeğinin Türkiye ekonomisi açısından bir fırsat ya da tehdit olup olmadığı üzerine net bir cevap üretebilmek zordur. Mültecilerin neredeyse yerli işgücü kadar istihdamda oldukları istatistiki olarak ortaya koyulmaktadır. Bu durum bize mültecilerin Türkiye'de yerli halkın yapmak istemediği, vasıf gerektirmeyen iş kollarındaki işgücü açığını kapatmakta olduğunu göstermektedir. Türkiye geneli düşünüldüğünde mültecilerin işgücü piyasalarına olan etkisinin oldukça sınırlı olduğunu, yoğun mülteci yerleşimlerinin olduğu bölgelerde ise işsizlik, işgücüne katılım ve istihdam oranlarında ciddi dalgalanmaların olduğunu belirtebiliriz. Benzer şekilde Türkiye genelinde mültecilerin kayıt dışı istihdama etkisinin sınırlı olduğunu, mültecilerin yoğun olarak yerleştikleri bölgelerde ise kayıt dışı istihdama ciddi etkilerinin olduğunu söyleyebiliriz. Gaziantep, Şanlıurfa ve Hatay illeri bazında bir değerlendirme yapıldığında mültecilerin; enflasyona, özellikle gıda ve konut fiyatlarının yükselmesine neden olduğu da görülmektedir.

Türkiye'nin mültecilere yönelik gerçekleştirmiş olduğu insani yardımların hacmi/kamuya olan maliyeti gün geçtikçe artmaktadır. Özellikle belirli illerde yoğunlaşan mülteciler belediye hizmetlerinin yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Diğer yandan Suriyeli yatırımcıların Türkiye'de gerçekleştirmiş olduğu yatırımlar da gün geçtikçe büyümektedir. Üstelik mültecilere yönelik gerçekleştirilen yardımların, ülke kaynaklarından karşılanması bölge ekonomilerini canlandırmaktadır.

Mülteci emeğine dayalı bir ekonomik büyümenin sürdürülebilir olup-olmadığı tartışmalı bir husustur. Diğer yandan mültecilere yönelik olarak yüksek duvarlar örmek, sınırları kapatmak veya geri göndermek gibi önlemler alınması ne mümkündür ne de Türkiye'nin tarihsel ve kültürel geçmişi böyle bir politikanın üretilmesine imkân tanı. Üstelik ülke içinde mülteci nüfusunun giderek artması ve belirli bölgelerde yoğunlaşması, yerli işgücü ile mülteci işgücünü karşı karşıya getirmektedir. Bu durum sınıf içi rekabette hakların geriye doğru gitmesine, istihdam koşullarının ağırlaşmasına ve bir takım kırılmaların ve çatışmaların yaşanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin mülteci işgücünü de dikkate alan bir takım yapısal düzenlemeleri gerçekleştirerek, olan/olası problemleri telafi edici mekanizmalar üretmesi kaçınılmazdır. Diğer (göç) alıcı/hedef ülkelerin tecrübeleri bu hususta yol gösterici olacaktır.

KAYNAKÇA

- Bauder, H. (2005). "Habitus, Rules of the Labour Market and Employment Strategies of Immigrants in Vancouver, Canada", *Social & Cultural Geography*, 6(1), 81-97.
- Caldwell, C. (2011). *Avrupa'da Devrimin Yansımaları: Göç, İslam ve Batı*, H. Kaya (Çev.), İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Canatan, K. (2011). "Hollanda'da Etnik İlişkiler, Gettolaşma ve Paralel Toplum Tartışmaları", *Sosyoekonomi Dergisi*, 15(15), 8-27.
- Çetin, İ. (2016). "Suriyeli Mültecilerin İşgücüne Katılımları ve Entegrasyonu: Adana-Mersin Örneği", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 1001-1016.
- Duruel, M. (2017). "Suriyeli Sığınmacıların Türk Emek Piyasasına Etkileri Fırsatlar ve Tehditler", *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 207-222.
- Eder, M. ve ÖZKUL, D. (2016). "Editors' Introduction: Precarious Lives and Syrian Refugees in Turkey", *New Perspectives on Turkey*, 54, pp.1-8.

- Global Humanitarian Assistance Report (2017). <http://devinit.org/wp-content/uploads/2017/06/GHA-Report-2017-Full-report.pdf>, (Erişim Tarihi: 14 Eylül 2017).
- Harunoğulları, M. (2016). “Suriyeli Sığınmacı Çocuk İşçiler ve Sorunları: Kilis Örneği”, Göç Dergisi, 1(3), 29-63.
- Hürriyet Gazetesi, <http://www.hurriyet.com.tr/icisleri-bakanligindan-son-gunlerde-suriyelil-40510218>, (Erişim Tarihi: 21 Eylül 2017).
- International Global Organization (2016). “World Employment and Social Outlook: Trends 2016” http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/-publ/documents/publication/wcms_443480 (Erişim Tarihi: 11 Eylül 2017).
- International Organization for Migration (2017). “Analiz: Türkiye Akım İzleme Anketi 2017”, <http://www.turkey.iom.int/sites/default/files/sitreps/FMSTr.pdf>, (Erişim Tarihi: 16 Eylül 2017).
- International Organization for Migration (2017). “Migrant Presence Monitoring Situation Report May 2017”, http://migration.iom.int/docs/Sitrep_Turkey%20_May_2017_.pdf, (Erişim Tarihi: 11 Eylül 2017).
- Kahraman, F. ve Nizam Kahya, Ö. (2016). “Mültecilik Hallerini Mekân Üzerinden Okumak: Gaziantep Örneğinde Türkiyelilerin Gözünden Suriyeli Kent Mültecileri”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 44 (9), 808-825.
- Kaygısız, İ. (2017). “Suriyeli Mültecilerin Türkiye İşgücü Piyasasına Etkileri”, Friedrich Ebert Stiftung, <http://www.fes-tuerkei.org/media/pdf/> (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2017).
- Koç, M., Görücü, İ., Akbıyık, N. (2015). “Suriyeli Sığınmacılar ve İstihdam Problemleri”, Birey ve Toplum, 9 (5), 63-93.
- Krhan, H. et al. (2000). “Educated and Underemployed: Refugee Integration into the Canadian Labour Market”, Journal of International Migration and Integration, 1(1), 59-84.
- Lamba, N.K. (2003). “The Employment Experiences of Canadian Refugees: Measuring the Impact of Human and Social Capital on Quality of Employment”, Canadian Review of Sociology, 40(1), 45-64.
- Lordoğlu, K. ve Aslan, M. (2016). “En Fazla Suriyeli Göçmen Alan Beş Kentin Emek Piyasalarında Değişimi: 2011-2014”, Çalışma ve Toplum, 2, 789-808.
- Organisation for European Economic Co-operation (2016). Labour Market Outcomes of Immigrants (2012-2016), <http://www.oecd.org/els/mig/keystat.htm> (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2017).
- Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) ve Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) (2015). “Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri”, Rapor No: 195.
- Özkarslı, F. (2015). “Mardin’de Enformel İstihdamda Çalışan Suriyeli Göçmenler”, Birey ve Toplum, 9 (5), 175-191.
- Resmi Gazete (2016). “Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik”, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/01/20160115-23.pdf>, (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2017).
- Standing, G. (2015). Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf. E.Bulut (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- T.C. Emniyet Genel Müdürlüğü, <https://www.egm.gov.tr/sayfalar/iltica-goc-islemleri.aspx>, (Erişim Tarihi: 16 Eylül 2017).
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2016). “Uluslararası Koruma Çeşitleri”, http://www.goc.gov.tr/icerik3/uluslararasi-koruma-cesitleri_409_546_548 (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2017).
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2016). “Türkiye Göç Raporu 2016”, http://www.goc.gov.tr/files/files/2016_yiik_goc_raporu_haziran.pdf, (Erişim Tarihi: 16 Eylül 2017).
- T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu (2016). “Kayıt Dışı İstihdam Oranları” http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan%20/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari (Erişim Tarihi: 21 Eylül 2017).

- Toksöz, G. (2008). “Enformel İşgücü Piyasaları ve Göçmen İşçilere Talep: Karşılaştırmalı Perspektiften Türkiye’nin Durumu”, Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor mu? içinde (89-107), İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi.
- Türk Kızılayı Göç ve Mülteci Hizmetleri Müdürlüğü (2017). “Göç İstatistik Raporu 20017”, https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/88360142_goc-istatistik-raporu-mayis-2017.pdf, (Erişim Tarihi: 16 Eylül 2017).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2017). “İşgücü İstatistikleri”, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007, (Erişim Tarihi: 16 Eylül 2017).
- Yüksek Öğretim Kurumu (2017). “İstatistikler”, Erişim Adresi: <https://istatistik.yok.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 28 Eylül.2017).